

ИЗВЕШТАЈИ КОМАНДАНАТА ТРУПНЕ БРИГАДЕ У ЗЕМУНУ О ПОЛИТИЧКИМ ЗБИВАЊИМА У БЕОГРАДУ И СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ КНЕЗА МИХАИЛА

Војна команда у Земуну, основана после коначног уређења Славонско-сремске војне границе, није била виша војнооперативна јединица, као што је на тој територији била Сремска бригада у Митровици под чијом су се командом налазиле Петроварадинска граничарска и једна линијска регимента те Шајкашки батаљон. Она је била готово искључиво дипломатско-политички државни орган који је — поред надзора над радом Земунског магистрата и Контумаца те бриге за одржавање јавне безбедности и санитета на граници према Турској, заступао преко тумача аустријске интересе код власти у Београду, издавао објаве за прелаз у Србију — управљао разгранатом обавештајном службом у Београдском пашалуку и касније у Србији, достављајући Славонско-сремској генералној команди у Петроварадину и аустријском интернунцију (посланику) у Цариграду извештаје о стању у Србији.

Тако је 8. јула 1783. Славонско-сремска генерална команда у Петроварадину послала државном (дворском) канцелару Кауницу (Kaunitz) извештај београдског конфидента о Србији, који је био достављен преко Војне команде у Земуну.¹ И идуће, 1784. године, налазе се подаци о обавештајцима у Србији.²

Аустријска обавештајна служба била је нарочито разграната у Србији у време првог српског устанка. Тада је војни командант у Земуну Перс (Perss) бележио садржаје извештаја аустријских конфидената по Србији у посебне кореспонденц-протоколе (Correspondenc-Pro-

tosoll), а њихове преписе је слао команданту Славонско-сремске границе.³

Иако се могло претпоставити да ће оснивањем аустријског конзулата у Београду, 1836. године,⁴ престати овај рад Земунске војне команде, она је и даље наставила са слањем извештаја обавештајаца све до свог укидања 1848. године, па су јој за исплату обавештајаца били додељивани за цело то време и знатни кредити.

Када се 1853. године Сремска бригада преселила из Митровице у Земун преузевши задатке од тадашње земунске дивизије, наставила је она са обавештајном службом која се односила на Србе у Војводини⁵ и на Србију.

До података о догађајима и приликама у Србији, команданти Трупне бригаде у Земуну, као раније и војни команданти,⁶ долазили су не само преко обавештајаца него и личним контактом са високим српским чиновницима — министрима, Портиним комесаром у Београду и са конзулима страних влада. Због тога су њихови извештаји, који се односе на Србију, углавном поуздани, јер се они нису усудили да претпостављене власти намерно погрешно обавештавају. Осим тога, њихови извештаји нису имали пропагандистичку сврху, јер нису били намењени јавности. Сви извештаји команданата Трупне бригаде писани су на немачком језику.⁷

Извештај о стању у Београду после бомбардовања, 1862. године, објављен у Архивском алманаху ДАС, за 1962. годину, гласи:

РАТНОМ МИНИСТАРСТВУ
ПРЕТСЕДНИШТВУ
ГЕНЕРАЛНЕ КОМАНДЕ

Земун, 22 јуни 1862

Као што сам већ телеграфским путем најпокорније јавно, у Београду је, посредством конзуларног тела, уговорено примирје између Срба и Турске („борених се странака“) до изношења предмета односно до одлуке конференције гарантних сила која ће се састати у Цариграду.

Мир од прошле ноћи од 17 на 18 т.м. није никако поремећен.

Као талац и гарант за мир те с друге стране као контролор званичних радња пашиних, дошао је француски генерални конзул Тафти (Taftu) у тврђаву; исту улогу игра код Срба енглески генерални конзул Лонгворт (Longworth).

Г. Тафти, прави син свога народа, употребио је одмах овај повод да стави на позорницу једну комедију и да као заступник „grande nation“ узмогне позирати. Он је, наиме, дао на најистакнутијем спољашњем делу утврђења (Равелин) спрема града поставити велики шатор и у њему је уредио уред у коме је сместио све уговоре, конвенције, међународно право, а поврх тога дао уредити неку врсту огледала са сликама у даљини, доглед за посматрање града и тврђаве и догађаја у њима.

Старом, озбиљном Енглезу свидело се то, па је одмах обукао харлекински капут који му је зао пристајао и на тврђавној класији између тврђаве и града ударно је он свој шатор. И да при том не усфали за лакрдију лубачка капа, дао је г. Тафти поврх свога шатора поставити велику заставу с једним упадљивим белим платном и на крају учврстити некакву птицу из папира или платна која треба да претставља голуба мира.

Одмах га је опонашао г. Longworth тим што је поред енглеске поставио белу заставу на своје шатору. „То одговара имагинацији источњака (оријенталаца)“, каже Жан Јакуе... с природним актерским талентом, а национално неспретно одјекује то код John Bull!

Из тврђаве сам дознао да посада и мухамедански бегунци показују вањски мир, а иначе се налазе у узбуђеном расположењу, а фанатички бес и мржња сузбија се само силом.

Не предузимају се никакви радови за какво појачање појединих слабих тачака, уопште се није ништа учинило за одбрану посаде. — Као што је већ пре најпокорније јављено, тврђава је са житом и муницијом за више месеци снабдевена. Наравно да је у једном затвору

уређени парни млин или рђаво искоструан или иначе запуштен, тако да се до сада није могао покренути. И недостатак пекара у тврђави, јер су мухамеданци такав занат сматрали слуганским и нису га хтели да уче, сада се теже осећа.

Уза све те недостатке и при наторној слабости утврда уз Саву и Дунав те уноточ неспретности турске артилерије, ја сам чврсто уверен да је за Србе тврђава неосвојива, па држим стога да ће, ако дође до нових непријатељстава, Турци крај тако неоспорне највеће храбрости својих трупа и фанатизма избеглица којих има 6—700 наоружаних, постати у најкраће време господари целога града (вароши) Београда.

Срби су сасвим дегенерисани, не показују више своју познату храброст, ње је нестало. Они су с највећим успехом присвојили себи модерну брљавост анексионих и револуционарних јунака. Страх код свих, почевши од Гарашанина до последњег војника или грађанина, од отварања топовске ватре из тврђаве, који је био зашао у кости, сада је нешто нестало, па се настоји да се најдивљијим декламацијама, прокламацијама итд. дигне дух (охрабри). Свечано наговештени долазак од 100.000 оружаних људи из унутрашњости ограничио се, према поузданим извештајима, на 5—6000, од којих је један део тек у Београду морао добити пушке. Али с онима који су дошли у помоћ дошла је маса допова који су, у друштву са себи равнима у Београду, почели да пљачкају.

Кнез је одмах по свом доласку дао себи од Државног савета одгласати диктатуру до повратка срећених прилика (реда), па је објавио за град Београд опсадно стање, а за целу земљу преки суд за крађу, пљачку и насиље. Он је дао надаље из Београда изагнати све који су из околине без оружја онамо дошли. Одредио је број оборужаних националних гардиста из унутрашњости на 6000 људи и наредио да се они сваких осам дана замењују другим народним гардистима. — Ових 6000 људи морају са собом да доносе најнужнију храну, јер Влада нема залиха ни магацина, и због тога не може ништа да добавља.

Из најпоузданијег извора дознајем да је војни (ратни) министар, француски мајор Mondain, изјавио кнезу, на његов позив, да поред незнатних ратних средстава и несташнице потребног ратног материјала не може предузети формалну опсаду тврђаве те уопште да се не може мислити на њезино заузимање јуришем.

Кнез да се након саслушања подробног излагања Mondain-ова сложио с

његовим мишљењем, па да стога очекује дефинитивно уређење прилика од конференције у Цариграду и покушава — тако ми се тврди — да спречи неред, дражења и декламације у граду Београду. Новине говоре већ стварно у умирљивом тону.

Тако свечано оглашење војне уредбе у Србији, путем новина објављено нагомилавање ратног материјала сваке врсте, показују се сада у свој својој ништавности и безвредности. У Београду има свега 12 топова, између којих свега 6 са спрегом, а за остале нема коњске спреге. Свега стоје 6 муниционих кара без спреге на расположењу. Муниције за топове као и оне за пешадијске пушке има у малој мјножини, отприлике за 1—2 борбена дана, у магацину код Топчидера.

Сав земаљски ратни материјал сабран је у Крагујевцу. Изгледа да онде има 180 топова различитог калибра на лафетима, 2 магацина с готовим комадима и пушчаном муницијом. Али што је у Крагујевцу, није у Београду, па се, поред несташнице ноле (напола) добрих комуникација и одговарајућих превозних средстава, разлика повећава у толикој мери, да се може утврдити да оне залихе у Београду као да не постоје за вођење рата.

Овим нећу да тврдим да је српска влада мало учинила за одбрану земље и за прибављање ратног материјала; она је, напротив, употребила за то несоразмерне своте, али без разумевања ствари и, као што она сама увиђа, без успеха.

И због тога сам ја осведочен да мир у Београду у најближе време неће бити поремећен и да ће српска влада примити повољну одлуку гарантних сила с унутрашњим задовољством, иако ће пусти да извана не недостаје тужби ни декламација.

Барон Филиповић,
генералмајор^{7а}

Друга влада кнеза Михаила коинцидира са Омладинским покретом. Кнез Михаило се спремао да оствари националне тежње Омладине у погледу ослобођења и уједињења Срба, али је, као апсолутиста, дошао у сукоб са Омладином због њених либералних начела и настојања. То се одражава и у следећим документима:

Седамнаестог августа 1863, командант Трупне бригаде у Земуну, генерал Филиповић, извештава Генералну команду у Темишвару да је српска влада намера-

вала да целу Народну гарду првог и другог позива стави под војни закон, али да је од свих окружних начелника, који су имали да испитају какво би расположење и утисак изазвала ова мера, примила извештај да су сви против тог насилног поступка, јер у Србији готово целокупно мушко становништво служи у Народној гарди. Изгледа да је влади било веома стало да своју намеру пошто-пото спроведе, те покушава да то учини наводно путем закона. Окружни начелници су добили поверљива обавештења, да влада верује да ће они административним путем и помоћу насиља, употребљеног већ 1861. године, омогућити да се изаберу прави законити посланици, тј такви који ће на све владине предлоге казати „да“. Тим наређењем начелници су стављени у велику неприлику: једнима је то, због постојећег нерасположења у народу, тешко пало, а други су престали да буду присталице династије Обреновића.

У земљи се агитује за и против са до тада непознатим успехом.

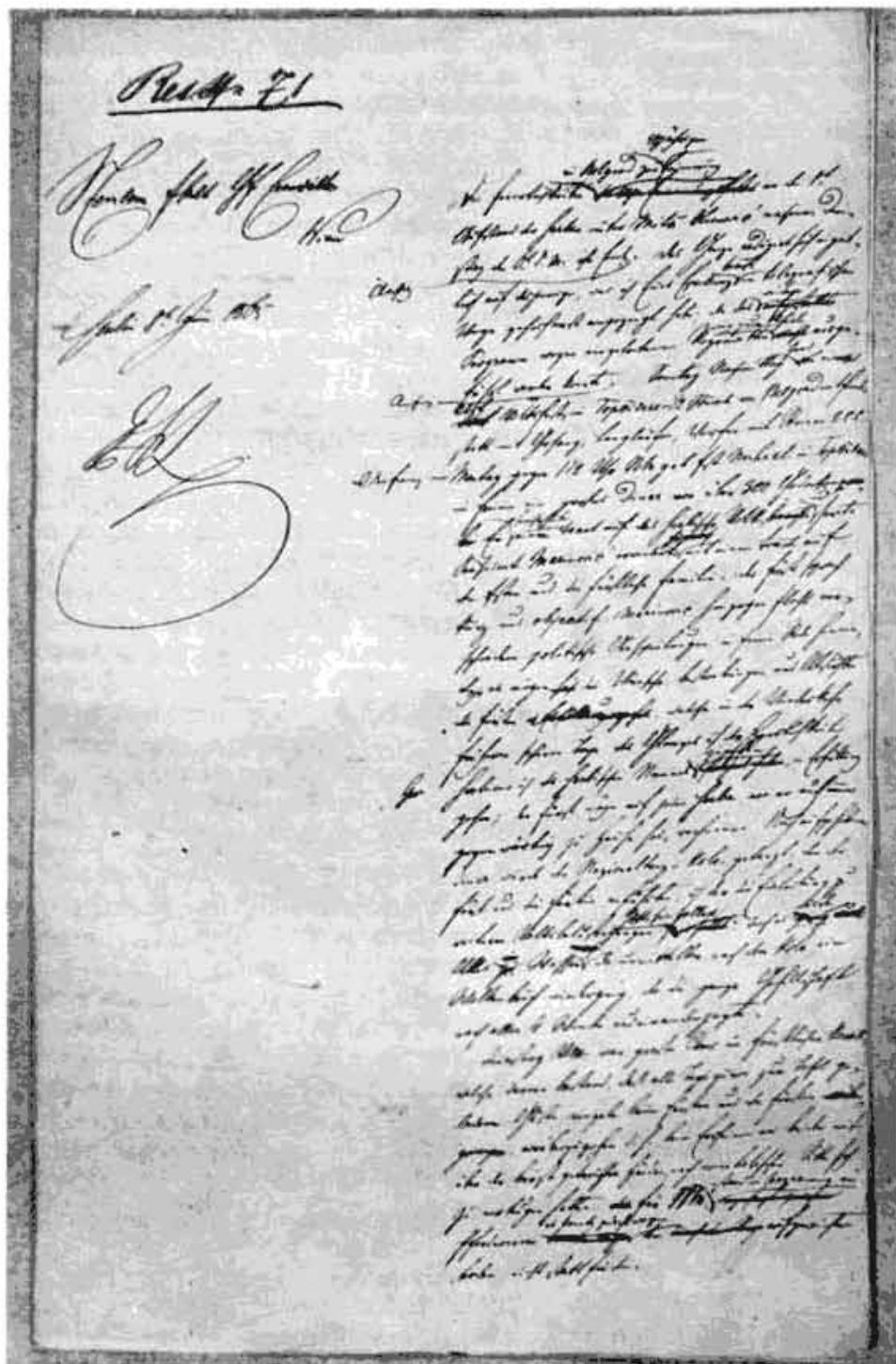
Скупштини ће бити поднети на одобрење ови предлози:

1) увођење пореза на имовину;

2) уговарање ратног зајма од 20 милиона франака који има да издејствује торинска (италијанска) влада. Кнез Михаило би желео да ту тачку расправи на строго тајној седници и као мотив да истакне да би Србија код предстојеће, од великог броја европских држава изазване, катастрофе у Турској била потпуно спремна да иступи као њена природна наследница;

3) стављање Народне гарде под војну јурисдикцију.⁸

Командант Трупне бригаде дознао је од српских чиновника да у последње време кнез Михаило позива на сва владина већања сардинијског генералног конзула Сковаса (Scovasso) (Аустрија тада још не признаје Краљевину Италију, прокламовану 1861. године — А. Б.) заједно с руским генералним конзулом Шишкином, и да између Михаила и торинске владе постоји најтешња сарадња. Италијански конзул је неурачунљив човек, чији је једини посао да код српске владе и код кнеза Михаила изазове

Сл. 1 — Извештај команданта Земунске групне бригаде, генерала Филиповића, о прослави 50-годишњице другог српског устанка у Београду (Државна архива СР Хрватске)

мржњу према Аустрији. Иако се зна да Италија нема у Србији трговине ни за 10 крајцара вредности, додељена му је у последње време помоћ једног потконзула, који је, у ствари, радио на обављању револуционарних задатака. Порта не предузима ништа да паралише ово деловање које је уперено против ње. Земунски бригадир је дознао да су се неке вође Караборђевића странке обратили Порти и њеном комесару у Београду за новчану помоћ да би могли остварити своју намеру — измене прилика у Србији — али нису добили јасан одговор. Порта иде у сусрет великој пропасти. Последњих месеци два батаљона посаде на београдској тврђави замењена су са два батаљона турских зуава у јачини од 1.800 људи. Та мера је била потребна, јер је цела београдска турска посада потпуно корумпирана, па би Срби, нападом на ову посаду, лако могли да освоје тврђаву.⁹

У јуну 1864. године, командант Трупне бригаде у Земуну одговара Цесарско-краљевском (аустријском) конзулату у Ручку да у Београду живи бивши аустријски капетан Орешковић који, као српски потпуковник, води српску пропаганду у Босни и Бугарској, као и у граничним аустријским славенским провинцијама. Новчана средства му даје делимично српска влада, а највише италијански конзулат у Београду. Орешковић, његови помагачи у Земуну и они на Сави и Дунаву, су под строгим присмотром. Ствар је турске владе да сузбије Орешковићеву пропаганду у Босни и Бугарској, али се турске власти за то не брину већ, својим неподношљиво оштрим поступком према хришћанском становништву, овој пропаганди пре иду наруку. Бригадир не зна како стоји та ствар у Бугарској.

У Београду су 1860. и 1861. одржавани састанци незадовољних Маџара, с претходним одобрењем и у извесној мери под заштитом српске владе. Ови су се односи (српско-маџарски — Л. Ђ.) ипак изменили после одласка кнегиње Јулије, (Маџарице, робене грофице Хуњади — Л. Ђ.) из Србије, али се тим није изменило непријатељско расположење према Аустрији, но, ипак је пре-

стала срдачна сарадња Маџара с кнезом Михаилом и његовим министрима. У Србији влада мир, али се са нестрпљењем очекује да ли ће извршени преврат у Влашкој и Молдавији успети или неће.

Најзад, командант Трупне бригаде моли да му се пошаље извештај о приликама у Бугарској, а нарочито о стању руске пропаганде међу Бугарима коју потпомаже Француска, а да он неће пропустити да конзулат извести о важним догађајима у Србији.¹⁰

Осмог јуна 1865. командант Трупне бригаде у Земуну, генерал-мајор Јосип барон Филиповић, извештава Министарство рата у Бечу, о прослави 50-годишњице другог (Филиповић погрешно вели првог — Л. Ђ.) српског устанка у Београду:

„Свечаности у Београду поводом 50-годишњице другог устанка под Милошем Обреновићем, завршиле су се у уторак, 6. о. м. Све се свело на оно што сам вам телеграфским путем саопштио, јер је постављени програм, због кише, могао бити само делимично изведен.

У недељу после подне у Топчидеру (који је удаљен пола часа од Београда) одржана је, уз песму, трчање и бацање камена, народна свечаност. У понедељак око један и по час после подне приредио је кнез Михаило напољу велики ручак за преко 300 званица. На здравицу коју је кнез упутио српском народу, одговорио је председник Савета, Мариновић, наздрављајући кнезу и кнежевској породици. Кнез је говорио кратко и одређено, док је Мариновић, напротив, беседио слабо, са разним политичким алузијама: да се испуне жеље, тежње и намере кнежеве који ће повратити пребашње лепе дане сјаја и величине Србије и српског имена, да кнез може рачунати на сваког Србина, без обзира где се он налази.

После завршеног ручка почела је народна игра коло које су повели кнез и кнегиња, што је требало да буде увод у даље народно весеље. Веселење је убрзо покварено, јер се на коло сручила провала облака која је читаво друштво растерала.

У уторак пре подне био је велики пријем у кнежевом конаку. Церемонијал се састојао у томе што су сви они који су дан пре били позвани код кнеза на ручак, морали с рукама преко прсију појединачно пролазити поред кнеза и кнегиње и по источњачком обичају се наклонити. За поподне биле су предвиђене коњске трке, али се нису могле одржати због влажног терена.

Српски министри су сами признали да је сврха организовања ове прославе била да се култ (поштовање) Срба према династији Обреновића пробуди и живо одржи. Кнез Михаило лично није имао пред очима овај или сличан циљ; он је једноставно попустио молбама својих министара, који су се у свим слојевима српског народа озбиљно дискредитовали и који су желели да се на тај начин рехабилитују. Овим је кнез удовољио жељама и амбицијама своје стрине Томаније, удовице Јеврема Обреновића, најстаријег брата кнеза Милоша, која настоји да свом унуку обезбеди адоптирање односно наследство не само од стране кнеза Михаила него и од српског народа. Он (унук Томанијин — А. Б.) је једини мушки потомак породице Обреновић, дечак од 10 до 12 година, а налази се на васпитању у Паризу. Његова мајка је удовица Милоша, сина Јеврема Обреновића, Румунка, која живи у Букурешту. Пре кратког времена родила је, у незаконитим односима с Кузом, другог ванбрачног сина кога је Куза, према последњим обавештењима из Букурешта, наводно признао.

Кнез Михаило, који нарочито после одласка кнегиње Јулије борави у Београду, па је можда сит Србије и Србијанаца, био је против своје воље и, по свој прилици, само напола присутан на овој свечаности. Његово упадљиво хладно држање и уопште околност да говор народу и здравницу за ручком није изрекао слободно, већ тихо и муцајући прочитао из једног рукописа и, најзад, случај да су не само кнежев говор него и молба саветника Симића и одговор Михаилов на њу објављени већ раније у штампаним лецима и све што се стварно догодило, не само да није изазвало жељени утисак већ је довело до супротног и делимично комичног утиска.

Присуство правих Србијанаца тј. народа из Кнежевине Србије на овој свечаности било је незнатно. Не рачунајући Београђане, било је присутно једва 300 лица.

Много више Срба дошло је из Аустрије: из Суботице, Сомбора, Новог Сада, Бечкереча, Бечеја, Кикинде, Темишвара, Вршца, Вуковара, Руме, Карловаца, Панчева и Земунa. Могло их је бити 600—700 с прописним владиним пасошима. Утисак који су они стекли, како о Обреновићима уопште тако и о Београду посебно, био је врло рђав. Не само да се жале на лоше време него и на безвредност свечаности, на нељубазан пријем у Београду и на претерано изнубивање које су морали подносити у ставовима и гостиницама.

Граничари нису присуствовали овој свечаности.

Од Црногораца дошли су војвода Стеван Вукотић, таст садашњег кнеза Николе, и његов ађутант Зега.¹¹

Петнаестог јануара 1868, командат Групне бригаде у Земуну извештава Министарство рата и Генералну команду у Темишвару и Загребу да је 13. о.м., приликом српске нове године, кнез Михаило на честитке дипломатског кора изјавио да му је најврућа жеља да задржи благонаклоност гарантних сила.

Ствари у Србији добијају од неког времена мирнији изглед, али ипак сви гледају с напетом приликом према најближој будућности.

Енглески генерални конзул, који је испред своје владе ставио кнезу примедбе у погледу ванредних ратних припрема, сматра да је овом приликом добио тако умирујуће обећање па је јавио у Лондон да је убеђен да мир у овим крајевима није за једну годину угрожен. Овом мишљењу не жели да се прикључи и турски комесар, пуковник Али-бег, који му је причао о руско-српским роварењима која још увек постоје у Бугарској и Босни. Он такође верује да ће Србија за 5—6 месеци поседовати 100.000 пушака-острагуша и да кад мала земља, која није ни с једне стране угрожена, чини тако велике издатке, ово мора имати сасвим друго значење, него што то изискује добро земље.

Дана, 26. јануара 1868, Команда Групне бригаде у Земуну известила је Врховну команду и генералне команде у Загребу и Темишвару:

„Јуче ми је пало у руке писмо сестре од стрица кнеза Михаила, гђе Константиновић, које се односи на српске припреме. Морам веровати да се под утиском корака које су у последње време предузели конзули неких сила и мене хтело обавестити о стању ствари путем даљих обавештења; барем је садржај овог писма, које овде у дословном преводу доносим, у складу са оним што је кнез одговорио конзулима овом приликом.

Оно гласи:

„Из најновијег телеграма и новина чујемо о великим припремама и ратним намерама Србије. Ове су вести постале готово навиком да све узнемире. Ми смо неколико пута разложили и саопштили да тако нешто не постоји, да се Србија не спрема за рат, али једва што смо једном разложили (објаснили — А. Б.)

стање ствари, појављује се трећи који такве гласине проноси. Најгоре је деловање панслависта; тенденциозни српски и руски дневници који сањаре о уједињењу свих словенских племена, узнемирују друге народе и причају чудновате ствари о великим припремама, плановима и пројектима Србије.

Стране новине улазе у непрактичне идеје панслависта и преузимају радо све вести и гласине о ратним припремама Србије, премда томе не придају никакву нарочиту важност.

Сада уз то долазе још две ствари које могу да ове гласине учине веродостојним: наиме, куповина пушака и војне вежбе народне милиције. Ствар, међутим, стоји другачије. Пушке које су набављене већ су пре дуже времена наручене путем уговора, и то је само извршење уговора. Није било нових набавки. Ове пушке је министар војске купио врло јефтино, што је за нас од велике користи, док су пушке новије израде врло скупе. Уосталом, верује се да не постоји бојазан да ће се Србија уплести у рат са суседним државама.

Што се тиче вежбања у егзерциру, она се врше због тога што сада људи код куће имају врло мало посла, и они то радије чине сада, него када дође време радова. Уосталом, ове вежбе су и раније обављане. Све што је Србија до сада учинила за развитак војног образовања, произишло је из жеље да се подигне благостање и из бриге да буде приправна на евентуалност у коју би могла бити увучена.

Овај последњи пасус је ипак признање да се нешто спрема.

Из поузданог извора сам добио обавештење да у Галцу постоји револуционарни, од Русије потпомогани, одбор који има своје филијале у Београду, Новом Саду и другим славенским местима.

Адвокат Милетић из Новог Сада помиње се као дописни члан тог Одбора.¹²

Петог фебруара 1868. године поднео је командант Трупне бригаде Министарству рата и Генералној команди у Темишвару овај извештај:

„Од пре месец дана сасвим су обавештене ратне припреме у Србији. Међутим, сада извршено именовање преко 100 официра за народну милицију, који примају плату од владе, дало је опет нове подстицаје гласинама о рату и о томе да је кнезу Михаилу саветовано с руске стране да буде спреман за важне догађаје; да помирљиве изјаве руских новина имају за циљ само да умире велике силе. Према поузданом извору, кнез намерава да ових дана једног свог

министра, вероватно министра унутрашњих послова, Христића, пошаље са нарочитом мисијом у Беч.“¹³

Десетог фебруара 1868. упутио је бригадир земунски Министарству рата и генералним командама у Загребу и Темишвару овај извештај:

„Синоћ сам присуствовао балу код кнеза Србије и хитам да вас обавестим о утисцима које сам том приликом добио.

Мој разговор с разним личностима, нарочито с конзулима, морао се у почетку кретати око једне исте теме. Именовање господина Калаја (Kalay de Nagy Kallo) за аустријског генералног конзула за Србију представља сада у Београду предмет разговора. Уопште је чудно да је један Мађар одређен за то место, па се, поводом тога, већ пронела вест да господин Калај зна српски, из чега би се могло закључити да гаји симпатије према Србији. Ипак се у ово сумња, пошто се иде на то да ствар добије једно дубље значење. Ту и тамо се, штавише, јавно говори да је Калај утељовљење мађарске политике у овим земљама, да је добио задатак да припреми терен за мађарске далекосежне циљеве; ово је тачно утолико пре што њему, као врло имућном човеку, не би било потребно да дане проводи у Београду, кад га амбиција не би упућивала на тако велике задатке. У овом смислу Срби, чије је неповерење разумљиво, схватају именовање господина Калаја за генералног конзула.

Али, и конзулима страних сила то не задаје мање бриге. Свакако ће овај наследник господина Ленка бити предмет њихове нарочите пажње, а и њему самом су, пак, јасне њихове намере.

Енглески генерални конзул Лонгворт (Longworth) развио ми је своја запажања о садашњој ситуацији и приметио да две опасности угрожавају мир ових земаља. Једна од тих опасности је: да би, наиме, српска милиција, под изговором који би се могао увек наћи, могла прећи границу, у ком циљу је пре кратког времена све припремљено, и он сматра да би се интервенцијом трију сила та опасност могла привремено одстранити; друго, да је сада, међутим, наступила друга опасност, која изискује потребу да поменуће силе предузму енергичне кораке. Наиме, ова опасност се састоји у упадима наоружаних банди у Бугарску, и влада сматра да за њих не може преузети никакву одговорност, а ови упади се врше на очиглед владе у Београду и Букурешту. Лонгворт мисли да је мир само моментано осигуран.

Турски комесар, пуковник Али-бег, изразио се о овој ситуацији тако да је турска влада узнемиравана свакојаким роварењима у овим земљама, али да је већ предузела одговарајуће мере да овим бандама, ако пређу у Бугарску, једанпут за свагда учини крај. Пустиће их унутра, али оне ће бити одмах опкољене од трупа наоружаних острагушама најновијег типа. Турска је на све спремна и сматра управо смешним, ако Срби верују да би са својим националним легијама, и кад би ове биле још двоструко јаче, могли нешто постићи против турске војске. Али-бег мисли да Русија окреће кабаницу према ветру, што и кратковидом пада у очи.¹⁴

Девог марта 1868. земунски бригадир шаље из Титела Министарству рата и генералним командама у Загребу и Темишвару извештај следеће садржине:

„Пре неколико дана саопштио ми је један чиновник француског конзулата у Београду да се у нашим крајевима опет развила српско-руска пропаганда, према мени у том погледу, и поред најбрижљивијег посматрања, није позната ниједна чињеница; ипак не сумњам да такви подривачи, иако су моментано непримећени, не мирују, јер фанатичне присталице таквих политичких тенденција могу се свакако наћи у великом броју, па њихове наде добијају увек нова упоришта и они очекују с пуним поуздањем да ће наступити обрт ствари у њихову корист. Ја, међутим, не верујем да се путевн српско-руске политике проширују спољним емисарима; затим, национални дух у овим крајевима постао је врло снажан; он је тако жив у главама наших Срба да им нису потребни страни елементи за њихово буђење. Углавном делује страх од последица мађарске политике, јер Срби су убеђени да она има за циљ њихово однарођивање.

Полицијски комесар у Панчеву, Бугарски, иначе Србин, сложио с мојим мишљењем, пошто ми је изјавио да тамошњи православни грађани, сви заједно, са занесењачким симпатијама прате политичке успехе Србије и једва чекају час да новцем и другим средствима помогну планове српске владе, уколико би изискивали активан поступак. Ова опажања, која сам већ неколико пута стављао до знања Генералној команди, верујем да могу најодређеније потврдити да данашња српско-руска пропаганда, која долази споља, не делује у овим крајевима.

Међутим, према изложеном стању, није више никаква тајна и сваком по-

сматрачу је јасно да постоји нераскидива духовна веза између Срба са обе стране Дунава и Саве и да ће се ватра, која за сада само тиња, снажно распаљати кад избије јужнословенски покрет који је, у сваком случају, неизбежан. Веома брижљиво пратим сваки траг који у овом правцу својим истраживањима успевам да откријем, јер такве националне тежње у даљем развоју представљају опасност и за државу; али, било би узалуд обухватати чињенице, јер се оне одмах измичу погледу чим их се жели дограбити. Увек недостају докази и потврде, макар оне несумњиво постојале. Не преостаје ништа друго него непрекидна опрезност и праћење даљег развоја догађаја, с тим да се у првом реду делује на граничарске официре да сачувају чврст војнички дух, што ја сматрам својом нарочитом дужношћу. Сваки граничарски региментски командант који овоме не би поклатио одговарајућу пажњу, био би кажњен ради небриге.

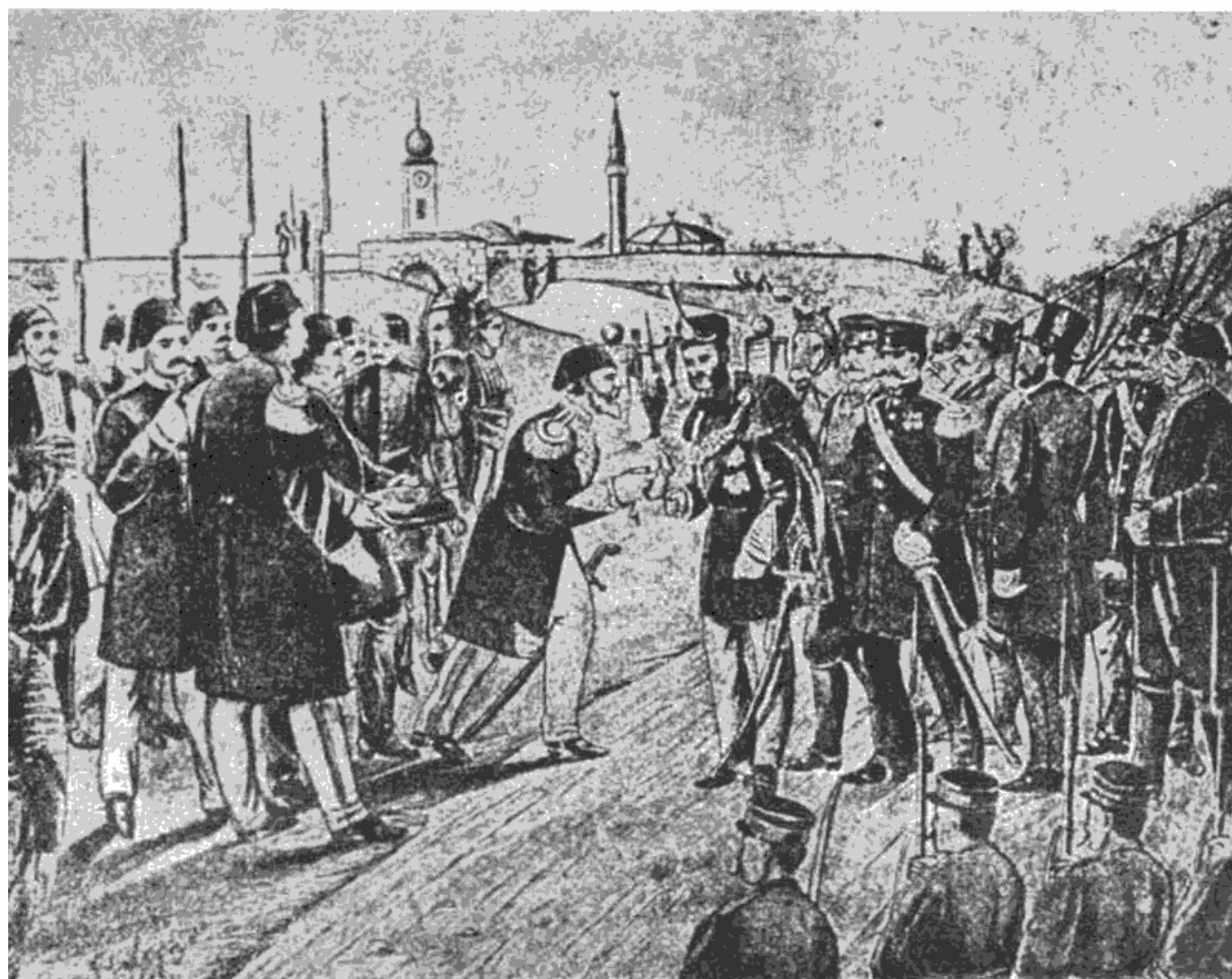
У Србији се управо предвиђа изградња 6 војних болница, од којих: једна у Лешници, једна у Ваљеву, једна у Ужицу, једна у Крушевцу, па је путем понуде извесни Стојановић преузео да то све уреди.

У „бугарску легију“ су примљене неке придошлице уз 3 дуката „ручног новца“ (Handgeld) који је даван приликом врбовања војника.

Недавно сам јавно да је неколицини бивших аустријских официра поверена израда планова. Као што сам дознао, ради се на изради операционе карте, и на томе је запослен неки Христов.¹⁵

Дана 23. фебруара 1868. године, командант Трупне бригаде у Земуну извештава Министарство рата и Генералну команду у Темишвару и Загребу да је његова вест да су за рачун српске владе купљени волови потврђена и с друге стране, мада Ц. кр. конзулат није о томе ништа знао. Ствар је извршена у великој тајности, па је и он — командант — приликом својих обавештавања дознао да влада још од прошле јесени има на стоваришту више стотина градастоке за клање.

Од пре извесног времена српски министри показују велико нерасположење према Русији, о којој сили више неће ни да чују. То је добро дошло министру рата (Блазнавац — Л. Б.), који није велики пријатељ Русије, као и министру

Сл. 2 — Свечана предаја градова кнезу Михаилу 1867.

унутрашњих послова, јер су ови мање наклоњени панславизму, а више су ода ни јужнословенским тежњама.

У Министарству рата је сада запо слено више бивших аустријских офи цира као дневничари, и на копирању планова.¹⁶

Дана 28. фебруара 1868, командант Трупне бригаде у Земуну шаље Мини старству рата и генералним командама овај извештај:

„Према свим изгледима и као што су то људи способни за просуђивање предвиђали, Србија иде у сусрет једној кризи, која мора да доведе или до су- коба с Турском или до унутрашњег пре- врата.

Велике своте новца које се издају за ратне припреме и у сврху пропаган- де, постале су већ предмет расправљања код оног дела становништва које више размишља, а и неприлике у којима се влада већ сада налази нису више тајна. Да би одговорила многим обавезама и да би могла исплатити плате чиновни- цима, влада намерава да разреже нови порез али не зна на који би начин то почела а да против себе не подигне јав- но мњење које, и поред свога фанатизма за свету српску ствар, ипак највише раз- мишља о новцу као најнепосреднијем интересу. Ускоро ће се јавно поставити питање у шта су утрошене велике сво- те, па ако резултати политике која је проузроковала толике издатке не буду задовољавајући, мора наступити предви- ђена криза.

Већ се говори да влада намерава да набави машину за штампање новчаница, пошто је у прошлој години под руском гаранцијом добијен зајам од милион дуката; само половина своте стоји још на располагању и сме се употребити једино у случају рата. Ако се сада, упркос овим неприликама, још увек већи део употребљава за набавке које иду на усавршавање ратних припрема, влада мора за то имати или какву политичку обавезу или да по сваку цену изврши задатак који је сама себи поставила.

По свему судећи изгледа да у сваком случају постоји извештај споразум са Русијом.

Бугари који су настањени у Београду још увек се, под именом „бугарска легија“, војнички обучавају у тврђави. Легија је раније била знатно јача, али су се многи вратили у Бугарску, вероватно из политичких разлога.

Пре неколико дана позвано је 2.000 регрута, што одмах пада у очи, будући да се трупе састоје од једва 3.000 људи. То значи да је 30.000 људи народне милиције мобилисано.

У француском конзулату се зна да је влада наручила 25.000 пушака система Вернда (Wörndl).¹⁷

Дана 23. марта 1868. године, земунски бригадир извештава Министарство рата и Генералну команду у Темишвару и Загребу:

„Међу кнежевско-српским официрима у последње време се много говори о могућности рата с Турском. Повод за то могу да пруже извесне владине мере, на пример, хитна обука регрута и друга војна упутства, набавка преко 3.000 волова, поново куповање коња (Јеврејин Вајс треба да набави у Земуну 200 коња и дотера их у Београд), затим појачано деловање војне установе (Завода — А. Б.) у Крагујевцу.

Они с великом сигурношћу рачунају да ће, у случају рата, добити појачање из наших крајева нарочито од ц.кр. официра од којих је, према њиховим претпоставкама, већи број, наводно, вођен у евиденцији Министарства рата (Србије — А. Б.).

Један руски штабни официр је од пре неколико дана запослен снимањем у унутрашњости.

Из Босне сам добио обавест да је свака турска кућа добила од турске владе по две нове пушке за износ од 60 форинти.¹⁸

Десетог априла 1868, шаље командант Трупе бригаде у Земуну Мини-

старству рата и генералним командама у Темишвару и Загребу овај извештај:

„Иако су Срби уздржљиви у својим изјавама, ипак сам од једног обавештајца извештен о недавном разговору између председника Савета Рајовића и министра рата Блазнавца.

Рајовић је испричао Блазнавцу да се чешће састаје с трговцима и другим људима из Земунa и Панчева и да се сви они боје да ће Угарској поћи за руком да издејствује укидање Војне границе, где ће тада бити премештене мађарске трупе, што би имало за последицу пропаганду српског народа. Министар рата је на то одговорио да нема разлога за страховање од Мађара. Мађари треба да се боје Срба, а не Срби Мађара. Што се Мађари владају неразумније, то се Срби морају више радовати и не би се могло ништа више желети него да се Угарска сасвим одвоји од Аустрије, јер у том случају ни Аустрија, ни Угарска, не би биле дорасле јужним Славенима. Према свим изгледима, и као што министар финансија Србије, Цукић, који се сада налази у Бечу у нарочитој мисији, пише из Беча: добе ли до сукоба између Аустрије и Угарске, ми нећемо бити тако глупи да интервенишемо у корист Аустрије, као 1849. године, него ћемо знати најбоље искористити моменат. Ми смо потпуно спремни за рат, и кад дође време, свет ће видети да ми нисмо спавали. Истинитост овог разговора могу да зајемчим, јер ми је то саопштио човек који заслужује свако поверење.

Јуче сам се састао с Портиним комесаром, пуковником Али-бегом, који се изјаснио о садашњој политичкој ситуацији, да страначке борбе у Београду постају све жешће, да је сада министар рата заједно с министром унутрашњих дела, Христићем, најутицајнији човек који је збацио руски утицај и спроводи јужнословенску политику. Пуковник Али-бег, мисли да, и поред тога што је још увек заузета наоружањем, Србија неће пореметити мир с Турском, али ипак да очекује да букну немири у Аустрији и Турској да би могла искористити прилику за постизање својих циљева.

Ово Али-бегово мишљење, који ми је при томе још рекао да чињеница што се у Бугарској сада појављују бандити (устаници), сасвим се подудара са изјавама министра рата Србије. Он ми је даље саопштио да је Блазнавац пре три дана поднео кнезу извештај о наоружању према коме би Србија, у случају потребе, могла да наоружа 200.000 људи и да их пошаље у рат. Највећи део комоде вући ће волови, а само топове и муницију коњи. За превоз лаких товара

одрешени су коњи, који морају да буду доведени са села.

Из поузданог извора коначно сам дознао да стално пристижу молбе ц.кр. официра за пријем у српску војску; да се, додуше, сви они држе у евиденцији, али да се на писма не одговара из страха да не буду компромитовани. Овај навод се подудара са извештајем пов. број 172 од 31. V 1868. године.

Полицијском приставу Манцулу није ништа ближе саопштено. Вероватно му не поклањају никакво поверење.¹⁸

Дана 14. априла 1868, известио је командант Трупне бригаде Министарство рата и генералне команде у Темишвару и Загребу:

„Италијански генерални конзул Скoвасo (Scovasso), који је радо виђена личност у српским круговима у влади, овако ми је јуче саопштио своје, ја верујем, искрено мишљење о стању ствари у Србији: „Руски утицај је одстрањен, а сада је водећа личност министар војске, који је одлучно антируски оријентисан. Руски генерални конзул, Шишкин, врло је нерасположен; жали се на дволичност српских министара, који, по његовом мишљењу, нису политичари, него су људи без главе и срца.“

По мишљењу Скoвасoа, влада сматра да ће своје циљеве постићи без насилних мера. Она се држи тако као да је у њеном интересу да са Турском живи у пријатељству, и као да никад не мисли да се на њен рачун прошири, напротив, као да је одлучна за њено одржање и да се, евентуално, за то бори. Ова мирољубива ситуација могла би се, додуше, брзо променити, јер разне странке, нарочито руске, неуморно раде на томе да поновно задобију изгубљени терен и чињеница је да у земљи влада незадовољство. „Ја“, рекао је Скoвасo, „оцртавам својој влади само онакво стање ствари какво је оно сваки пут, а не бавим се будућношћу.“

И с Портиним комесаром, Али-бегом, био сам јуче опет заједно. Он ми је дао интересантно обавештење, да га је српски министар спољних послова, Петронијевић, упитао да ли он нешто зна о томе да између Аустрије и Француске постоји споразум о Босни и да ове силе мисле да приволе високу Порту да прихвати наведени споразум; затим, да ли он (Али-бег) верује да ће се султан моћи приволети да оне земље уступи Аустрији. Даље ми је Али-бег рекао да је Петронијевић напоменуо да аустријски агенти у Босни роваре, а Србија жели да с Турском одржи мир, али да Босна не сме да буде аустријска, и да се она

(Србија) спрема да стане на страну Турске, ако Аустрија то покуша. Пуковник Али-бег сматра да је ова изјава веома смешна, ако не и одвратна, јер се њему приписује таква кратковидост, као да он уопште не примећује шта Србија заправо потајно спрема. Иде се на то да он поверује да су ратне припреме уперене против Аустрије, пошто му је дато до знања да ће се, чим Аустрија нешто предузме у Босни, изазвати немир у Војној граници.

Слободан сам да посебно подвучем она саопштења која ми се чине важна и која приказују стање ствари а међусобно се допуњују и још додајем да је полицијски пристав Манцула (види извештај) прекјуче неколико сати разговарао са српским пуковником Николићем, који му је изјавио: 1) да је у Босни и Бугарској све спремно на устанак коме ће се придружити и мухамедански део становништва, јер страхују да ће их султан продати Аустрији па хоће да буду радије под Србијом него под Аустријом; 2) да ће Србија мирно гледати устанак све докле док Аустрија не продере у Херцеговину или део Хрватске који је под Турском (северозападни део Босне — А. Б.), да ће тада српске групе упасти у Банат; 3) да су у Бугарску послали већ 3.000 револвера. Ја бих сматрао све наводе обичном брбљаријом или изливом фантазије разбуктале жестоких пићем да приложени војни опис Србије није саставио један некадашњи, високо образован војник, који 6 година станује у Београду. Овај састав који потиче од мени познатог човека, а који почива на сопственом искуству, не садржи додуше све жељене појединости, али му ја придајем важност утолико што стање ствари оцртава с једног непристрасног, иако не јужнословенском атмосфером много обузетог становишта, и слаже се са свим оним што је, с друге, не мање за просуђивање способне стране, унето у подручје комбинација. Мало помало ствари у Србији узимају, у сваком случају, такав облик, који захтева најбрижљивију пажњу. Пуковник Али-бег, када сам га упитао да ли верује да се и босански муслимани могу удружити са Србима, одговорио ми је да он добро зна да Срби с тим рачунају, али да ће на то чекати као Јевреји на Месију. Што се тиче Бугарске, тамо би се могло нешто учинити, али пријатељи Турске могу бити мирни, јер ће строгим мерама мир бити одмах успостављен, па ће изгубити вољу да други пут нешто предузму.¹⁹

Дванаестог априла 1868. године, командант Трупне бригаде у Земуну извештава Министарство рата и генералне команде у Загребу и Темишвару:

„Једно одељење бугарске легије од 150 људи, које је било војнички увежбано, упућено је 9. о. м. на границу Бугарске, а друго од 180 људи прошло је 15. о. м. тамо. Пре поласка положили су заклетву српском кнезу. Сада се у Београду формира слична легија у којој се налази и 160 аустријских поданика. Између оних поузданих људи које је српска влада послала у Босну неки су се вратили и саопштили да је тамо расположење врло повољно за Србију и да су се места настањена муслиманима изјаснила за ствар Србије. У Београду се стварно говорило о томе да су босански муслимани врло незадовољни својом владом.

С веродостојне стране ми је саопштено да српска влада настоји да са себе збаци сваку сумњу и да истакне да Аустрија агитије у Босни, и то она жели да искористи као мотив да султани, указивањем на тајне намере Аустрије, изјави да је Србија спремна да се заузме за интегритет Турске и да неће никада допустити да Босна припадне Аустрији.

Ова смишљена исплетена интрига, коју сам већ у свом извештају од 14. о. м. приказао, изгледа да заиста постоји, тако да је ван сумње да је уклањање руског утицаја само привидно, јер постоји врло жива размена телеграма између Београда и Петрограда.“²¹

Дана 26. априла 1868, шаље земунски бригадир Министарству рата и генералним командама у Темишвару и Загребу овај извештај:

„Српска роварења у Босни постају све очигледнија. Тамо су образовани одбори, који настоје да народу изложе користи од уједињења Босне са Србијом, а нарочито да муслиманима објасне да ће им Србија гарантовати све њихове привилегије, поседовање земље и слободу вероисповести, а ако добу под Аустрију да ће изгубити сва права.

Због ових роварења влада, наводно, међу Босанцима нарочито у турској Хрватској (северозападни део Босне — А. Б.) велико узбуђење.

Из поверљивих извора сам дознао да је руски генерални конзул, Шишкин, пре два месеца имао оштар сукоб с кнезом Михаилом, при чему су се првом измакле речи: „Mais, monsieur, le Prince, vous moquez de la Russie“ (Али, господине кнеже, ви се ругате Русији). Због тога је кнез одмах прекинуо разговор и наредио свом министру Цукићу, који се тада налазио у Бечу, да се обрати руском амбасадору у Цариграду, генералу Игњатијеву који је у исто време бора-

вио у Бечу, да Шишкина премести из Београда у друго место, што је и обешановано.

Од тог времена се Шишкин држи врло уздржљиво, иако је напетост која је због наведеног разлога настала између њега и кнеза ипак више личне неголи политичке природе.“²²

Четвртог маја 1868, земунски бригадир обавештава Министарство рата и генералне команде у Темишвару и Загребу:

„У Београду се задржава руски капетан Мустаков, који је означен као командант „бугарске легије“, од које се још један незнатан број налази у српском главном граду. Она иде у сусрет свом потпуном распуштању. Због тога је она из Београда у деловима даље упућивана, и поменути Мустаков је, наводно, изјавио да су ови људи упућени да се сакупе у Букурешту.

Ових дана био је у Београду и један руски царски официр који је капетану Мустакову, наводно, донео упутство и извесну своту новца.

И један пруски официр задржава се сада у Београду и детаљно разгледа тврђаву која је наоружана топовима.“²³

Дана 17. маја 1868, земунски бригадир шаље Министарству рата и генералним командама у Темишвару и Загребу овај извештај:

„Изузев логорских вежби које су у Србији одређене за народну милицију и које се, према томе, врше у свим окружним местима и дају повод за свакојака мишљења, не може се у суседној земљи ништа нарочито видети. У Крагујевцу се, међутим, ради на сталном усавршавању ратног материјала, али ми се ипак тврдило да Србија још није тако спремна за рат као што се досада мислило. Недостаје један способан кадар, и као што ми је сам министар војни признао, с малим изузетцима официри имају врло примитивно образовање; артиљерији, како у погледу послуге тако и у погледу вуче, још много недостаје, а народној милицији, која се само уз отпор одазива позивима на вежбе, недостаје прави ратни дух. С таквим елементима, и уз постојеће недостатке у наоружању влада се неће тако лако моћи упустити у опасну игру. Зато је јасно резервисано држање (и став ишчекивања) које она, чини нам се, сада заузима.

Околност да се Русија, према већ издатом званичном саопштењу, одрекла конзуларне јурисдикције у Србији изазвала је код свих конзулата сензацију,

према ово одрицање, с обзиром да у Србији живи врло мало руских поданика, нема никакве практичне вредности.“²⁴

Дана 23. маја 1868. године, послао је командант Трупне бригаде у Земуну Министарству рата и генералним командама у Загребу и Темишвару следећи извештај:

„Јуче су у Србији почеле логорске вежбе (маневри — А. Б.) народне милиције и трајаће 6 дана. За то време ће бити постављен (уређен) слободан логор како би се потпуно дочарала слика рата.

„Бугарска легија“ је сада потпуно распуштена. Највећи њен део упућен је у Влашку, док се мањи део расуо по Бугарској.

Према тврђењима турског комесара, пуковника Али-бега, сада је, како у Бугарској тако и у Босни, мирно. У Босни су се појавили знаци једног покрета, али је он одмах угушен. Уосталом, потврђена је вест, која ми је већ раније саопштена, да су познате тзв. хајдучке (разбојничке) поглавице заправо политичке присталице Јовице Ковачевића и Ристе Јеића, робених Босанаца, са својим присталицама прешле из Србије у Босну. Мој конфидент кога сам, ради провере добијене вести упутио у Ириг, Руму и околину, јавно ми је да доктор Милетић, из Новог Сада, који стоји у вези с неким незадовољницима у Београду, врло марљиво ради на обарању садашње српске владе, и да је у овој својој намери придобио велики број присталица у Срему. Милетић је, као што је познато, прошле године када је Српска омладина већала, под изговором да агитује за Караборђевића, хтео себе да истакне на прво место.“²⁵

Другог јуна 1868, извештава земунски бригадир Министарство рата и генералне команде у Темишвару и Загребу овако:

„Као што сам већ јавно, у Срему једна странка, с новосадским адвокатом Милетићем на челу, неуморно ради на томе да сруши садашњу српску владу. Сада је моме поузданику успело да у Руми дође до једног прогласа, који је већ дуже времена сачињен у поменутој сврху и у великом броју разаслат у Србију.

Прилаже се Министарству рата тај проглас.

Из Босне стижу узбудљиве (алармантне) вести. Уосталом, и у Србији по-

стоји незадовољство које се појачава спровођењем логорских вежбања (маневара).

ПРОГЛАС

„Браћо! Од оне стране од које смо се надали да ће нас сунце огрејати, сада нас лед бије. Шта су учинили Обреновићи у нашој земљи да би нас спасли? Отац је умро, а његов син влада горе него што су то раније чинили Турци.

Оптерећени сте дуговима и жандармима, дуговима због тога што се плаћају уходе кнеза и Николе Христића, а жандармима да би у земљи завладао страх и трепет и да се нико не усуди ни мрнути. Ако су нас Турци угњетавали, то су били наши непријатељи, као и ми њихови, али сада смо угњетени више него некад од јаничара. Свака цивилизована земља настоји да збаци јарам жандармерије и шпијунског система; код нас обоје цвета, шири се свуда, укрењује се све дубље и прети да нас искорени. Наш кнез поступа с народом тако као да се с његовим повратком у земљу зацарила освета. Камо среће да се никада није вратио. Христић добија — чујте народи и згражајте се — месечно 8.000 талира да би плаћао издајнике који нас воде у затворе, пред судове и на муче којих једва да има и код најдивљијих народа. Ово су праве Јуде које народ као недужног Христа продају. Устајте храбри потомци Душана и Марка и не дајте се да вас овај тиранин као недужне јагањце води на кланицу!

Како си далеко дотерао Србине! Имаш језик, али мораш бити нем; имаш очи, а мораш бити слеп, и овај разбојнички тиранин не допушта ти да видиш његове грешке и никада не смеш да говориш о злочинчким поступцима који нашу земљу упропаштају.

Осветимо се браћо! Протерајмо онога, који нас сваки дан прогони, стресимо ланце који нас сапињу! Устајмо! Нека само влада слога, Бог ће бити с нама!

Чујте Срби! Дошао је последњи час! Бојте се да нас не проклињу гробови наших предака што морамо да носимо ланце наших, док су они збацили туђе окове. Устајмо! Одушевимо се! Бог и правда нека нам буду у помоћи!“²⁶

Једанаестог јуна 1868, бригадир саопштава Министарству рата и генералним командама у Загребу и Темишвару:

„У Београду влада мир и запрепаштење. Извршена су многа хапшења. Анкина кћи није мртва. Моћи ће устати.

Кнез је буквално искасапљен. Мотиви чина непознати. Предузете енергичне мере.“²⁷

Дванаестог јуна 1868, извештава земунски бригадир Министарство рата и Генералну команду у Загребу и Темишвару:

„Привремена влада у Београду свим силама се труди да спречи да у Србији настане анархија. Многобројна хапшења која су досада предузета, пружају доказ да је уморство, извршено 11. о.м., имало политичке мотиве. Извршеним хапшењем откривена је и једна прокламација (вероватно она о којој сам јавно преко извештаја пов. бр. 206). На све стране се спомиње име бившег кнеза Караборџевића, као да стоји у вези с догађајем. Други, и то изгледа да је тачно, су мишљења да је друштво Омладина српска, које иде за републиканским циљевима, умешано у оно што се догодило.

Министри, укључивши и бившег министра Гарашанина, одржавају перманентне седнице. До сада су сви сагласни у томе да 15-годишњи Милан који борави у Паризу, унук Јеврема, брата кнеза Милоша, буде постављен за кнеза. Војска је у том правцу припремљена. Већ је васпитач младог Милана телеграфски упозорен да пази на живот овог младића.

Међутим, без сумње је да ни разне странке са своје стране неће мировати да би оствариле своје планове, па би тако Србија могла постати поприште крвавих догађаја. Изгледа да и народ схвата сву озбиљност положаја, због чега је све обузео прави, ужасан страх.

Стратимировић је телеграфски упитао српског министра рата да ли треба да дође у Београд. И извесни Тир (Türr) показује нарочити интерес да дозна како ствари стоје.“²⁸

Тринаестог јуна 1868, земунски бригадир извештава Министарство рата и Генералну команду у Темишвару и Загребу:

„Српски министар рата саопштио је путем дневне заповести да је жеља покојног кнеза била да његов синовац Милан буде његов наследник и да војска треба ову вољу да испуни. Ова војна заповест примљена је са одушевљењем.

Београдски руководиоци још увек већају. Истрага је установила политичко уморство подстакнуто од Караборџевићеве странке и Српске омладине. Скупштина је сазвана за 2. јули у Топчидеру, а избори ће се одржати 21. јуна.

Коњички генерал, Габленц, одређен је од Његовог Величанства да присуствује сахрани кнеза, у понедељак у осам часова пре подне.“²⁹

Шеснаестог јуна 1868, Генерална команда у Темишвару наређује команди Групне бригаде у Земуну да према рескрипту Министарства рата од 13. о.м. будно пази на догађаје у Србији и да благовремено извести да ли се, с обзиром на постојеће прилике, може извршити сада систирана дислокациона измена 28. јегерског батаљона у Земуну.

Командант бригаде на то одговара 4. јула:

„Пун страхопоштовања, верујем да могу изрећи своје мишљење да би одржање мира у Кнежевини Србији могло бити обезбеђено.

Систирана дислокациона измена 28. јегерског батаљона могла би се, према томе, сада провести.

Кривични процес, који се води у Београду, открио је намеру да се јужнословенске земље побуне, и да је страшни план намераваног владиног преврата потпуно успео, ове крајеве би сигурно захватили немири од непроцењиве важности. Странке које роваре у Србији сада су свакако побеђене, те се не усуђују да одмах опет отворено иступе, али оне неће мировати без обзира на то, јер имају с оне стране Дунава и Саве врло активне одане помагаче, и јер ће Намесништво од три лица представљати тим погодније тле за сплетке и интриге.

Ја сам последњих дана имао прилике да дознам мишљење разних конзула, и иначе паметних људи, у овом правцу, и могао сам из уста сваког појединог чути и овај рефрен уз његово мишљење: „Изабрана три сурегента уливају додуше поверење, али стање остаје ипак непријатно, ко зна шта ће будућност донети.“

Ово је израз и мога сопственог мишљења, и ово слагање није непознато, јер сам досада, наиме, све до 10. прошлог месеца слушао да конзулати у Београду све негирају што је упућивало на припремани преврат, о чему сам ја неколико пута најпокорније известио. Опсежне мере које је српска влада предузела у сврху одржања мира и настављање са одржањем опсадног стања, упркос томе што је скупштина с великом брзином извршила свој задатак, јесу најбољи доказ да се превратна странка не потцењује.

Ако сада овим напоменама још додам да су догађаји у Србији од стране овдашњег становништва праћени са живим интересовањем и да би се ове сим-

патије за покрет и радње могле изродити, морало би се предухитрити његово даље ширење, могу да дођем до закључка да се Земун не може лишити гарнизона.“³⁰

Дана 17. јуна 1868, земунски бригадир извештава Министарство рата и генералне команде у Темишвару и Загребу:

„У Београду влада непријатан, само привидан мир, док се на улицама опажа мало комешање. Трговачке радње су још већим делом затворене, становништво је у кућама. Свуда се, и то стално расправља о питању шта ће се догодити. Људи, који стоје на челу владе, обасипани су подсмехом и погрдама: предбацује им се кратковидост и бескарактерност, и свако само с крајњом забринутости гледа у будућност, а опсадно стање, које сада само обезбеђује мир, не може вечито остати. Тада ће се разне странке покренути и изазвати тешко стање — анархију. Ипак између свих људи који су сада на власти, не постоји ниједан који би својим утицајем и угледом био позван да у тако одлучном часу обезбеди послушност једне тако снажне воље.

Према изјавама многобројних ухапшених лица, сва до сада добијена обавештења упућују на то да завера, којој је кнез пао као жртва, има свог покретача у Новом Саду, томе жаришту српског фанатизма. Како сам јуче телеграфски јавио, на молбу Ц. кр. генералног конзулата у Београду извршен је кућни претрес код српског капелана Руварца и уредника овдашњег седмичног листа „Гласник“. Српско министарство је, наиме, дознало да ова лица поседују прогласе против српске владе, па је замолило да се то извиди. Додуше, наведени прогласи нису пронађени, али су код Симе Поповића ипак пронађени списи врло компромитујућег садржаја. Нарочито је важна целула са следећим телеграмом: „Редакцији Заставе у Новом Саду. Кнез је уморен. Влада министарска. Опасност предстоји.“ Код њега је пронађен и пакет тисканица с насловом: „Искрена реч браћи Бугарима“, затим сва писма.“³¹

Дана 20. јуна 1868. године, земунски бригадир шаље Министарству рата и генералним командама у Темишвару и Загребу овај извештај:

„Хапшења у Београду узимају маха, а да влада оклева да још даље иде, јер из досадашњих истрага излази да је број присталица превратне странке не-

обично велик. И сами лични поштоваоци кнеза Михаила нису били присталице његовог владајућег система, и људи који сада имају власт у рукама нису, упркос енергији коју развијају, ништа мање него осведочени да ствари којој служе морају да помогну до победе.

Кнез Михаило је због своје добротe, своје племенитости и смисла за доброчинство био готово опште омиљен, изувевши оне којима је из принципа мрско све што постоји. Али, према његовим министрима, који делимично политички, а делимично морално, нису сасвим чисти, стоје и стајала су непријатељски расположена читава места као, на пример, Пожаревац, Шабац итд. Ипак је пре 2 месеца један поп из Пожаревца писмено саветовао кнеза да се ослободи (решити) својих министара ако жели да остане на престолу, па је томе искреном попу одговорено затвором.

Наводи се да број затворених износи 93, од којих је до јуче већ 60 било затворено. Међу њима је један капетан који је преузео обавезу да убије министра рата, а он је био одређен за војног министра. Говори се да је сваки од наведена 93 члана завере изабрао себи једну жртву како би сви стекли једнаку заслугу. Заклели су се на еванђеље да ће извршити наумљено дело. Страшно дело имало се извршити већ пре три недеље на балу који је кнез приредио у свом конаку, али ипак тада нису још биле све припреме обављене.

Недалеко од места где је уморство извршено, нађена је једна ископана рака, одређена да прими лешеве умрлих како се у Београду не би сазнало што се с кнезом догодило. Забуна, која би из тог произишла, имала би се искористити да се изведе цео план. То је признање једног убице. Ствар је осујећена на тај начин што је бившем министру Гарашанину пошло за руком да се брзо дочепа града и узбунити трупе.

Нарочиту важност има околност што су у ову страшну заверу несумњиво уплетени и наши Срби, јер они показују велеиздајничку политичку тенденцију. Који би политички интерес могли имати аустријски поданици у томе да ли на престолу у Београду седи кнез Михаило, Караборџевић или неко други изабрани. Значило би дати се обманути да се иза ових роварења не крије ништа друго него само симпатија за братски народ с оне стране Дунава и Саве. Циљ ове злогласне завере није било ништа друго него велико српско царство, коме је и Омладина српска жарко тежила, и овај ће циљ, без обзира како се догађаји у Београду буду развијали, нашим Србима лебдети стално пред очима. Не сумњам у то да ће Србија проћи кроз крваве фазе пре него што се уведе

ред и смире духови. И у случају да млади Милаан постане кнез, више је него вероватно да ће Намеснички савет бити играчка партијских страсти. Изгледа да сада између чланова привремене владе и министара влада слога. Међутим, оно што је условило да се они држе заједно јесте само лична опасност, страх да стоје пред понором. Срби су по карактеру ћудљиви и неповерљиви. Код њих не може да буде трајне слоге и сарадње, а љубав према отаџбини показују они само онда ако је то у складу с њиховим личним интересима. Ко би смео да се са сигурношћу стави у одбрану нове будућности ове малене, за јужну границу наше Монархије тако изванредно важне земље?

Слободан сам да овим само наговестим озбиљност стања ствари и да приметим да, иако су избори и скупштинске расправе имали миран ток, још увек није сигурно да је тим обезбеђен основ за трајно одржање мира у земљи. Нова влада, коју је образовала скупштина, представљаће само прелазни период за нове смутње.³²

Дана 25. јуна 1868. године, шаље земунски бригадир Министарству рата и генералним командама у Темишвару и Загребу извештај:

„Избори за скупштину обављени су у целој Србији и окончани су у корист владе, у коју сврху су употребљена сва могућа средства, штавише и утицај свештенства. На митрополитов позив, свештенство је запретило проклетством сваком ко не буде гласао за младог Милана.

Догађаји ће стога узети миран ток, али би ипак био оптимизам мислити да ће се из реда који влада у Србији, из вероватно једногласних резултата скупштинских гласања, извући закључак да ће се разне странке одрећи својих посебних интереса и резултату се добровољно прикључити.

Сутра ће се објавити пресуда онима који су суделовали у уморству.³³

Тридесетог јуна 1868, извештава земунски бригадир Министарство рата и генералне команде у Загребу и Темишвару:

„Истрага у Београду, која је већ била приведена крају, ступила је у нову фазу тим што је бивши директор затвора, Светозар Ненадовић, својим признањем открио даље заплетаје у којима је наведен штавише и Осман-паша, гувернер Босне, и што је један од убица (Марић) изјавио да је спреман да са свим појединостима опише ток завере.

Из досада добијених резултата истраге непобитно је доказано морално саучесништво кнеза Караборбевевића и његових присталица. Поменути Ненадовић је изјавио да је кнезу Караборбевевићу поднет нацрт устава и да ће, у случају да он ускрати да га потврди, бити проглашена република. Исто тако, и у унутрашњости Србије било је све за то припремљено.

Дана 27. о.м., када се на српски празник, Видовдан, као и сваке године код манастира Раванице у Срему одржавао збор, било је присутно више хиљада људи, скоро трипут више него раније. Будући да се овде, у Земуну, говорило да ће на збору доћи до политичких демонстрација, послао сам тамо једног агента који ме је обавестио да су само опсежним мерама опрезности, које је предузео велики жупан Кушевић, онемогућене многобројне српске главешине које су овамо дошле да предузму сличне манифестације.

Исто тако, неки Ацо Поповић из Новог Сада одржао је у једној шуми, на страни, својим присталицама говор у коме је напао владавину кнеза Михаила и говорио да српски народ не може наћи нигде помоћ осим у Русији, да Аустрија нема будућности, да Срби морају да мисле на своју будућност.

Овај агент ми је даље рекао да је запазио у славенским (српским) местима да су на свим православним (грчко-источним) црквама истакнуте црне заставе у знак жалости за кнезом Михаилом. О томе сам обавестио Министарство рата.³⁴

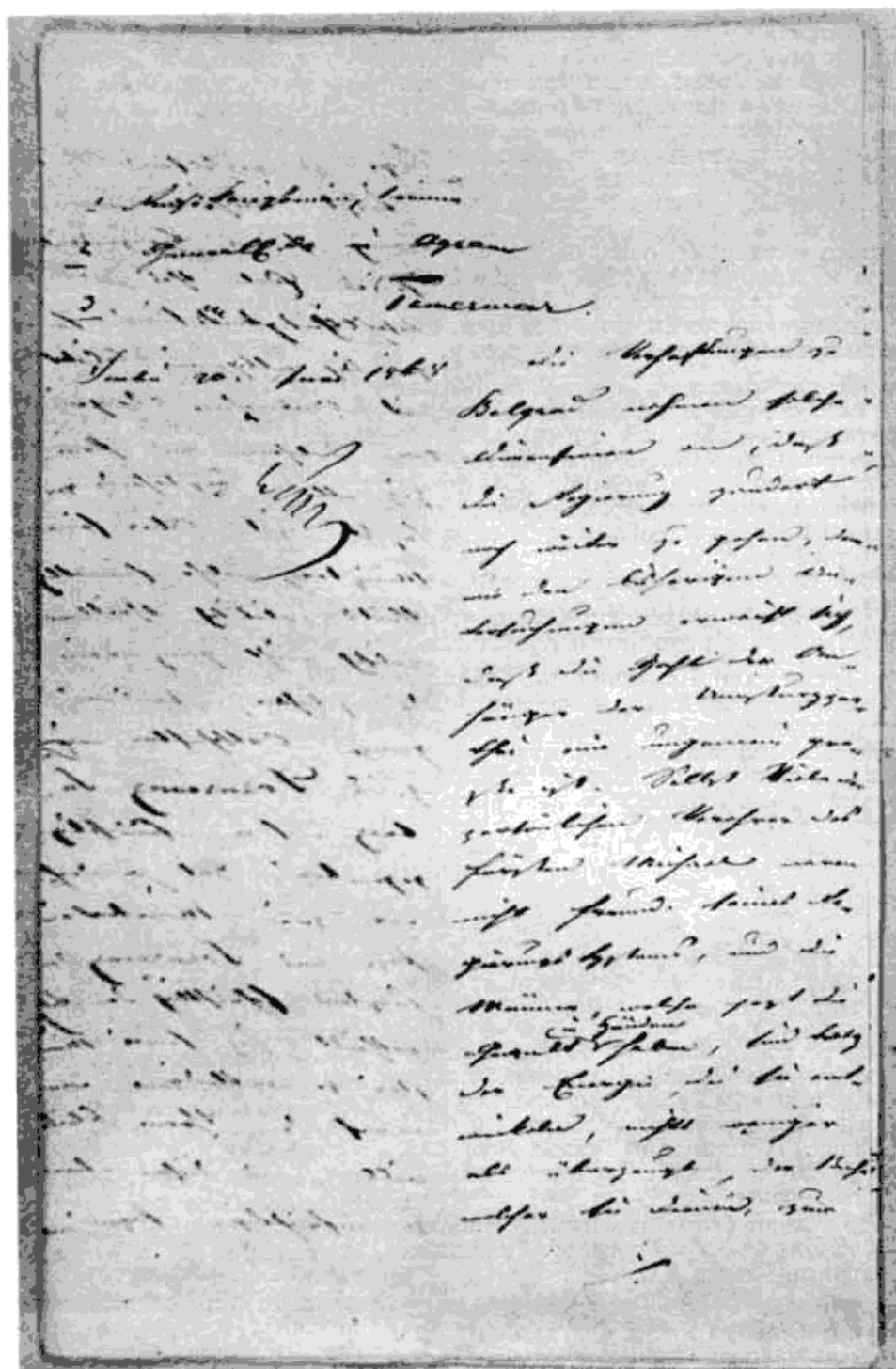
Дана 3. јула 1868, земунски бригадир Вагнер (Wagner) извештава Генералну команду у Темишвару:

„Данас су код мене била три земунска грађанина који уживају добар глас, с молбом да им се допусти да у недељу, 5. о.м, одрже у православној цркви помен покојном кнезу Михаилу. Ја сам им одговорио да, ако они тим поменом желе да изразе само своје личне осећаје за покојног кнеза, томе не стоје на путу никакве препреке, али да је то само приватна ствар и као таква има да буде третирана. Затим сам им изјавио да верујем да се овај помен неће претворити у какву демонстрацију.

По дужности подносим о овом извештај.³⁵

Дана 10. јуна 1868, извештава земунски бригадир Министарство рата и генералну команду у Темишвару и Загребу:

„Прелазни период у коме се Србија сада налази није још узео никакав пра-

Сл. 3 — Извештај команданта Земунске трупне бригаде, генерала Вагнера, о стању у Београду после погибије кнеза Михаила (Државна архива СР Хрватске)

вац у мени појмљивом облику. Само је, изгледа, чињеница да Намесништво, без обзира на супротне тежње странака и утицаја сила, жели одлучно да спроведе своје политичке циљеве. Где ови политички циљеви могу да се налазе, то се

да донекле разабрати из карактеристике чланова Намесништва, које ја, према добијеним информацијама, за исте подносим.

Бивши министар војске, пуковник Миливоје Блазнавац, је високообразо-

ван, нарочито амбициозан, частан човек, придржава се строго војничких начела. Његовој се енергичности има захвалити за очување реда после кнежева убиства. Његово политичко држање карактеришу лукавост и хитљивост, мада је врло саучестљив и радо се упушта у исправљања. О њему се говори да је приврженик великосрпских идеја и да саветује да треба очекивати повољан час за остварење ових идеја. Француски и италијански конзул приметили су код њега неискреност, једном речју, он важи као човек који без нарочите даровитости ужива поверење земље.

Други намесник, Јован Ристић, ужива глас способног дипломате, али је само површног образовања и сумњивог карактера. При томе је врло честољубив и страствен без одређеног политичког правца. Енглески генерални конзул описао ми га је као политичког Протеја који може да узме по вољи сваки лик. Може га се имати како се хоће.

Ристић је фанатичан Србин, и као такав одлучан непријатељ Аустрије.

Трећи члан Намесништва, Јован Гавриловић, је већ остарео, срећен, једноставан човек, доброг гласа. Он поседује неко основно знање и искуство у административној струци. Верује се да он на све каже „да“, те ће због тога бити без сваког утицаја на владу.

Утицај ће, према томе, бити подељен између Блазнавца и Ристића, што је тим важније што, према општем мишљењу, хармонија између два супротна карактера ова два једнако амбициозна човека неће бити трајна.

Према стању ствари како је сада у Србији, изгледа да је руска политика добила осетљиве ударце, јер се с руске стране, као што су ми добро упућени конзули тврдили, очекивао сасвим други исход кризе. Када сам прекјуче упитао Портиног комесара, пуковника Али-бега, како се руски генерални конзул, Шишкин, снашао у новим приликама, одговорио ми је овај врло карактеристично: „Ви знате да најжалосније лице прави мачка када је баце у воду; такво лице прави сада Шишкин“.

Као што сам дознао, прекјуче је у Београд стигао једна руски штабни официр.³⁶

Седмог августа 1868, командант Трупне бригаде, генерал Вагнер, доставља Генералној команди у Темишвару обрачун о утрошку примљених 100 ф за исплату обавештајаца и саопштава да је за свога наследника, пуковника Папенхајма (Papenheim), спремио једну промеморију у погледу обавештајне службе.³⁷

НАПОМЕНЕ

¹ Државни архив, Загреб. Славонско-сремска генерална команда FL, V. бр. 238/1783.

² Исто, F XL IV бр. 28/1784.

³ Correspondenz-Protokoll с преводом и коментаром објављен у Грађин земунских архива за историју првог српског устанка. Књига I и II. Издање Историјског архива Београда. Сачувана је само V књига Протокола из 1808. (крај) и 1809. године.

⁴ Лазар Белап: Око оснивања аустријског и енглеског конзулата у Београду. Годишњак града Београда. Књига VII, 1960.

⁵ Лазар Белап: Револуционарна делатност војвођанских Срба за време Омладинског покрета у светлу аустријских докумената. Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 28. за 1960. годину.

⁶ Државни архив, Загреб. Војна команда у Земуну, Ресерват-Регистар 1822—1848.

⁷ Писци извештаја Земунске трупне бригаде су њени команданти, генерал-мајори: 1. Јосип барон Филиповић, (Хрват 1860—1865. Године 1861. био царски комесар на Благовештенском сабору у Карловцима, а 1878. командовао војском која је окупирао Босну; 2. Јохан витез Вагнер 1865—1868. Немац; 3. Фер-

динанд барон Кшиж (Křiz), вероватно Чех, (1868—1871). Сви су били политички оријентисани према Аустрији. Док се у Филиповићевом извештају из године 1862. види очигледна нимозност према Србима и њихово неподаштавање, у Кшижковим релацијама тога нема нигде него се он, штавише, заузима да се са Србима у Угарској боље поступа (види мој напис: Револуционарна делатност Војвођанских Срба у светлу аустријских докумената, Зборник Матице српске за друштвене науке, број 28), а о српској војсци се објективно — sine ira et studio — изражава у документима који се налазе у мом чланку: Организација српске милиције 1821—1871, који сам послао за објављивање у Веснику Војног музеја ЈНА у Београду.

^{7a} Државни архив, Загреб, Земунска трупна бригада. Пов. бр. 155/1862.

⁸ Државни архив, Загреб, Земунска трупна бригада. Пов. бр. 87/1863.

⁹ Исто. Пов. бр. 152/1863.

¹⁰ Исто. Пов. бр. 91/1864.

¹¹ Исто. Пов. бр. 71/1865. Дечак који се у извештају помиње је касније кнез и краљ Милан. Кнез Михаило није имао деце у браку.

- ¹² Исто. Пов. бр. 32/1868.
¹³ Исто. Пов. бр. 57/1868.
¹⁴ Исто. Пов. бр. 631/1868.
¹⁵ Исто. Пов. бр. 65/1868.
¹⁶ Исто. Пов. бр. 87/1868.
¹⁷ Исто. Пов. бр. 95/1869.
¹⁸ Исто. Пов. бр. 119/1868.
¹⁹ Исто. Пов. бр. 143/1868.
²⁰ Исто. Пов. бр. 1491/1868.
²¹ Исто. Пов. бр. 161/1868.
²² Исто. Пов. бр. 177/1868.
²³ Исто. Пов. бр. 186/1868.
²⁴ Исто. Пов. бр. 194/1868.
²⁵ Исто. Пов. бр. 200/1868.
²⁶ Исто. Пов. бр. 206/1868.
²⁷ Исто. Пов. бр. 221/1868. Катарина, Анки-

на кћи, а унука Јеврема Обреновића, удада се касније за Блазнавца.

²⁸ Исто. Пов. бр. 223/1868.

²⁹ Исто. Пов. бр. 226/1868.

³⁰ Исто. Пов. бр. 228/1868.

³¹ Исто. Пов. бр. 229/1868. Димтрије Руварац, касније парох у земунској горњој вароши, а затим управник манастирске штампарије. Писац многих историјских чланака о Земуњу и Војводини. Брат Илариона.

³² Исто. Пов. бр. 232/1868. То је био официр Гарашанин, а не министар.

³³ Исто. Пов. бр. 234/1868.

³⁴ Исто. Пов. бр. 243/1868.

³⁵ Исто. Пов. бр. 247/1868.

³⁶ Исто. Пов. бр. 252/1868.

³⁷ Исто. Пов. бр. 254/1868.

LES RAPPORTS DU COMMANDANT DE LA BRIGADE DE TROUPE SUR LES EVENEMENTS POLITIQUES A BELGRADE A L'EPOQUE DU PRINCE MIHAJLO

L. Celap

Avec le transfert du Commandant de la brigade de Srem, de Mitrovica à Zemun, en 1853 la brigade de troupe s'est établie à Zemun, succédant à l'ancien Commandement militaire de Zemun, qui en plus de ses fonctions militaires, dirigeait aussi un réseau de renseignement couvrant de sa jurisprudence la région de Petrovaradin, le régiment allemand de Banat, et le bataillon de Šajkaš.

Les Commandant de cette brigade recevait des renseignements sur les événements politique à Belgrade et en Serbie, par les personnes appartenant au réseau, ainsi que par des contacts personnels avec les ministres Serbes et les consulats turcs et étrangers. Ils tiraient aussi des conclusions de leurs propres observations en passant souvent à Belgrade.

De cette façons ils obtenaient des informations authentiques qu'ils transmettaient à leur Commandement Général de Temisore, et plus tard directement au Ministère de la Guerre à Vienne.

Les raports concernant le règne du Prince Mihajlo étaient d'une importance capitale parce qu' à ce moment-là des événements importants se passaient à Belgrade.

Ils nous donnent un aspect insolite de la situation à Belgrade tout de suite

après le bombardement de 1862, du règne de Prince Mihajlo et des donnée politiques de son époque; ils tracent la célébration du cinquantenaire de la deuxième insurrection à Belgrade, en 1865 et son arrière-plan politique, l'action du Prince en vue de la libération de Bosnie et Herzegovine et les préparatifs militaires dans se but; le séjour des légions bulgares à Belgrade, où des réunions ont eu lieu, l'emigration hongroise, et l'attitude hostile de la Jeunesse Serbe Unie envers la politique de despotisme éclairé à l'intérieur du pays, la mort du Prince et la situation à Belgrade après sa mort.

Tous ses rapports représentent une source intéressante pour l'histoire de Belgrade et de la Serbie de l'époque.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Rapport du commandant de la brigade de Zemun, général Filipović, sur la célébration du cinquantenaire de la seconde insurrection serbe à Belgrade (Archives de la République de Croatie)
 Fig. 2 — Remise solennelle des villes au Prince Mihailo en 1867
 Fig. 3 — Rapport du commandant de la brigade de Zemun, général Wagner, sur la situation à Belgrade après la mort tragique du Prince Mihailo (Archives de la République de Croatie)

